УДК 811.161.2’37-26:82-6.09]“189/191“

Таванець Н. В.,
Національний університет “Києво-Могилянська академія”, м. Київ

СЕМАНТИЧНІ НОВОТВОРИ В ЕПІСТОЛЯРІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті здійснено комплексний аналіз найтиповіших змін у лексико-семантичній системі української літературної мови кінця XIX – початку XX століття на матеріалі листування Б. Грінченка, В. Леонтовича, Є. Чикаленка, Ф. Матушевського, С. Єфремова та А. Ніковського.
Ключові слова: *епістолярія, семантичний неологізм, метафоризація, метонімізація.*

В статье осуществлен комплексный анализ типичных изменений в лексико-семантической системе украинского литературного языка конца XIX – начала XX века на материале переписки Б. Гринченко, В. Леонтовича, Е. Чикаленко, Ф. Матушевского, С. Ефремова и А. Никовского.
Ключевые слова: *эпистолярий, семантический неологизм, метафоризация, метонимизации.*

The article presents a comprehensive analysis of the most typical changes in the lexical-semantic system of Ukrainian language late nineteenth – early twentieth century, based on correspondence B.Grinchenko, V. Leontovich, E. Chykalenko, F. Matushevskiy, S. Yefremov and A. Nikovsky.
Keywords: *epistolary, semantic neologism, metaphor, metonymy.*

Особливістю сучасного розвитку української літературної мови є розширення її словникового складу та повернення питомих елементів. Цінним джерелом відновлення колись активних мовних одиниць лексичного, граматичного та синтаксичного рівнів є мовленнєва практика кінця XIX – початку XX ст.

Літературна мова цього періоду поступово стає предметом дослідження мовознавців. До наукового вивчення залучається преса, художня література, мовознавчі та лексикографічні праці. Проте ще недостатньо вивченим лишається усно-розмовне мовлення культурних діячів того часу, виразником якого є їхня епістолярія.

Залучення епістолярних текстів української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. для дослідження розвитку української мови започаткували К. Ленець та М. Пилинський у праці “Епістолярний стиль в історії нової української літературної мови” (1989 р.). Це дослідження відкрило таку важливу властивість листування, як здатність відображати основні закономірності розвитку і загальні структурні явища української літературної мови. Як зазначають дослідники, “матеріали епістолярію забезпечують докладніше висвітлення різних сторін розвитку літературної мови: поповнення її лексичного і фразеологічного фонду, вироблення граматичних, семантичних, стилістичних норм. У листах простежується вирівнювання і усталення окремих мовних засобів як відображення розвитку живого розмовного мовлення” [2, с. 162]. Саме листування, засвідчуючи пошуки потрібного вислову для оформлення думки, дає виразну картину становлення літературної української мови [2, с. 161]. Епістолярна практика узвичаювала вдалі знахідки, відсіваючи те, що суперечило внутрішнім законам розвитку мови. Листування українською мовою велося по всій території її поширення, і це забезпечувало повне охоплення діалектів. А через те, що не раз обмінювалися листами представники різних територій і діалектів, вони мусили для свого порозуміння виробляти спільні засоби оформлення і вираження думки [2, с. 163-164].

Наукові роботи, в яких епістолярна спадщина української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. виступає текстовим джерелом для дослідження мовних рис, з’явилися тільки в останнє десятиліття. Мову щоденникових записів С. Єфремова та Є. Чикаленка з погляду комунікативно-прагматичної ролі лексичних, фразеологічних та синтаксичних одиниць розглядає Н. Мазур [8]. І. Черкез на матеріалі епістолярію вивчає процес формування інтелігентського соціолекту [17]. О. Красовська досліджує мовні параметри епістолярію Лесі Українки [5]. О. Вєтрова [1] розглядає семантику і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. Не менш цікавими є наукові спостереження А. Найруліна, де вперше в мовознавстві вивчаються конотативні особливості епістолярію М. Коцюбинського в культурологічному та прагмалінгвістичному аспектах [11].

В історії розвитку української літературної мови і її лексичної системи період з другої половини XIX ст. до перших десятиріч XX ст. займає особливе місце. В словниковому складі з’явився цілий ряд інновацій, що збереглися й активно функціонують в українській літературній мові цього періоду. У виступах українських діячів кінця XIX ст. викристалізувалася думка про те, що літературна мова не може бути тотожною народній розмовній мові. Певна обмеженість, недостатність словникового запасу і стильова нерозгалуженість самої лише народної мови викликали важливу тенденцію розвитку лексики – творення нових слів.

Не менш бурхливо, ніж кількісне збагачення словникового складу мови, відбувались і його якісні зміни, що виявлялись у різних семантичних процесах. Семантичними неологізмами прийнято вважати похідні семантично значущі одиниці, утворені у результаті семантичної деривації [15, с. 6-11]. Суть семантичної деривації визначають по-різному, її розуміють як “утворення нових значень на основі існуючих” [6, с. 53], як “формування нових значень у семантичному полі однозначного чи багатозначного слова” [9, с. 11], як “відношення семантичної похідності, які виникають між різними значеннями одного слова на рівні синхронної полісемії” [3, с. 15], як “постсемантичний процес”, який перетворює вже заданий денотативний зміст висловлювання: перетворення “полягає в семантичній інтерпретації денотата, в особливому способі його мовного представлення в структурі речення, де він набуває вторинного вираження” [10, с. 47]. Наведені визначення об’єднуються думкою: результатом семантичної деривації є вже наявні в мові номеми (номінативні одиниці –

© Таванець Н. В., 2013

термін В. Нікітевича [12, с. 25]) у новій для них функції номінації. До семантичних неологізмів у дослідженні зараховуємо також відносні неологізми, тобто ті лексичні одиниці, які існували в мові й раніше, але перебували на периферії її системи, були обмежені в своєму функціонуванні певними підсистемами.

Джерельною базою нашого дослідження є корпус інновацій, дібраних з листів видавців та редакторів газет "Громадська Думка" і "Рада", зокрема Є. Чикаленка, В. Леонтовича, Б. Грінченка, Ф. Матушевського, С. Єфремова, А. Ніковського. Підставою для включення до корпусу досліджуваних лексем є прийнята в практиці підготовки праць такого типу багаторазова реєстрація слів у різних джерелах та відсутність їх у тогочасних словниках.

Групою лексики, яка найбільше зазнала процесів семантичної неологізації в епістолярії кінця XIX – початку XX ст., стала саме лексика на позначення цього процесу. Як зазначає М. Коцюбинська, "в історії української культури епістолярний вид висловлювання мав особливе значення з огляду на характер її розвитку, на колоніальне й напівколоніальне минуле України, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками [4, с. 11].

Основною лексемою на позначення епістоли в досліджуваному матеріалі є *лист: Звичайно, що кращою одповіддю на Ваш лист, Євгене Харламповичу, було б, якби я взяв та й послав в "Раду" якогось гумористичного фельєтона, але якраз Ваш лист викликав у мене найсумніші думки* (Ніковський); *Сьогодня вернувся я до Київа і застав Ваш лист, на який спішу одповісти* (Чикаленко); *Дивно мені, що Вам не дозволяють побачитися зо мною; адже це не примха якась, а нагальна потреба, не можна ж справді листами порозумітися* (Єфремов).

Як жанрові різновиди зустрічаються лексеми

откритка / одкритка (у значенні листівка): *… вашої першої откритки не дістав, може, вона дожидає мене у Києві* (Леонтович); *Передайте, б[удь] ласка, откритку Саливонові, бо я не знаю його адреси* (Чикаленко);

закритка (закрита листівка): *В закритці своїй радите мені не читать газет, а писать, але тепер зовсім не пишеться, навіть за написане турбуюсь…* (Чикаленко);

адреса (привітальний лист): *Щодо адреси дідові (Данилові Луковичу Мордовцю – Н.Т.), то у Лубнах нічого не можуть зробити. Лубенські українці кажуть, що згодні послати йому хіба лайливу адресу, таку, як на попередній ювілей* (Леонтович);

картка (листівка): *Лист, адресований на Тарасівську, він получив і одповів Вам карткою* (Чикаленко); *Картку для Саливона я перешлю* (Ніковський); *Ніколи навіть листа до пуття написати: більше картками одбуваюсь!* (Єфремов);

письмо: Тільки сьогодня, дорогий, ми получили Вашу телеграму, т. є. через скілька день після письма (Чикаленко);

листівка: 7-го одержав від Вас листівку, а тільки 10-го, вчора, замовив для Вас Боржом, – стільки роботи з ликвидацією письменних робот та екзаменаційних "сочиненій" (Ніковський); *Простіть, що так довго не відписував на Вашу листівку* (Єфремов).

Для визначення жанрових різновидів листів використовуються також сталі словосполучення зі словом *лист:*

заказний лист: Я вже одписав Вам "заказним" листом, то запевне Ви одібрали, мабуть, його вже тепер (Леонтович);

гуртовий лист: Отсе несподівано, по своїм особистим справам, приїхав пан професор; радились ми між іншим, як реагувати на виступи в Думі за нас і проти нас і рішили надрукувати гуртового листа (Чикаленко);

лист "до востребованія": Листа Вашого в Ломжу "до востребования" получив… (Чикаленко);

"діловий" лист: Я йому написав "ділового" листа, в якому прохаю сповістить мене – чи буде яка субсидія від Василя Федоровича, чи ні (Чикаленко);

рекомендований лист: Лист не рекомендований, – значить, пропав (Ніковський).

Зустрічається також два сталих словосполучення зі словом *откритка – "сопроводітельная" откритка: Потім я послав Вам заказною бандеролью мої "Трави" і "сопроводітельную" откритку* (Чикаленко) та *привітальна откритка: Під Новий рік в клубі склали Вам привітальну откритку, не знаю, чи дістали Ви її, бо я написав "poste restante", забувши Вашу адресу* (Чикаленко).

Також зустрічається сполучення *листовна картка: Одержано на Ваше ім'я листовну картку* (Ніковський).

Для позначення невеликих листів чи записок використовуються такі слова, як *листочок з цидулкою: Чи дістали Ви мій листочок з цидулкою?* (Чикаленко);

листочок: Вчора приїхав з Кононівки і застав тут Ваш листочок, на який спішу одповісти (Чикаленко);

цидулка: З Леонтовичем вийшло так, як я й сподівався. В один з своїх приїздів він написав мені цидулку, що хоче мене бачити, але не може сам зайти і просить, щоб я зайшов (Чикаленко);

записка: На днях коректор Вільчинський прислав записку Понятенкові, в якій сповіщає, що він виїхав з Київа, що товариші його згодились вести його роботу, окрім 27-го (Ніковський) та *манускрипт* (Матушевський).

Сукупність листів та сам процес листування позначається словами:

переписка: Хіба сказати Вам в утіху, що за Пелеха Ви, мабуть, вгадали. Зав'язалась у нас з ним переписка (Чикаленко);

листування: Хожу по Вінниці, любуюсь чудовими краєвидами (люблю я цю Вінницю!), а на дозвіллі листи пишу, бо дуже запустив листування (Єфремов);

кореспонденції: Інформації були надруковані в кореспонденціях "Ради", в яких писалось, що д[обродій] Шелухин прочитав хорошого реферата (Чикаленко).

З усіх лексем на позначення поняття *лист* у словнику Б. Грінченка ми знаходимо тільки *листи* у множині:

2) во мн. ч. им. ли́сти и листи́. Письмо. Тільки брат до сестри часто листи пише. Мет. 244.

Решта ж лексем не зафіксовані або зафіксовані з іншим значенням. Зокрема, у словниковій статті на слово *адреса* дається посилання на словник Желехівського, в якого це слово має вигляд “адрес” і значення, співвідносне з німецьким “adresse”, тобто “місце проживання”. Лексема *картка* має значення листка з книги та паспорта.

Лексема *откритка* (граматичний варіант *одкритка*) є калькою з російської мови. За її зразком утворено лексему *закритка,* яка у значенні закритого листа зустрічається вже у Російсько-українському академічному словнику 1924–33рр. (за редакцією А. Кримського та С. Єфремова). У цьому ж словнику зафіксовано і значення лексеми *адреса* як привітального листа, *картки* як листівки та *цидулки* у значенні записки.

Так само калькою є і прикметник *заказний,* який у словнику Грінченка має значення “заборонений”. У Російсько-українському академічному словнику на позначення рекомендованого листа вже фіксуються інші лексеми:

Заказно́й – замо́влений, на замо́влення зро́блений. -ное письмо – рекомендо́ваний лист, запи́саний лист.

Калькою з російської мови є і слова “до востребования” та “сопроводітельна”. Щоб показати чужорідність цих слів для української мови, автори беруть їх у лапки. У пізніших словниках на позначення цих різновидів листів використовуються лексеми: до запитання та супровідний лист.

Востре́бование – домага́ння, зажада́ння. Письмо до -вания – лист до зажада́ння, до запита́ння. Писать до -вания – писа́ти зали́шеною по́штою. Російсько-український академічний словник 1924–33рр. (за редакцією А. Кримського та С. Єфремова).

Письмо до востребования – лист до запитання. Російсько-український фразеологічний словник 1927р. (В. Підмогильний, Є. Плужник)

Природно, що з огляду на особливість епістолярного жанру, який поєднує в собі ознаки книжного й усного мовлення, тексти листів багаті на розмовну лексику. Найбільше таких слів серед дієслів, які певним чином характеризують особу автора. Більшість з них має сему експресивності, пов’язану із суб’єктивною модальністю.

Серед лексем для позначення дії “написати листа” у досліджуваних листах найчастіше зустрічаються такі:

писнути: Якщо Вам грошей цих буде мало, то зараз же писніть і ми тут десь розстараємося (Матушевський), *Та ось ще що: як тільки побачиш його, ти писни два-три слова про те, що знайшов і пошли не мені, а по-такому адресові…* (Грінченко);

надряпати: Вибачте, будь ласка, що так погано надряпав (Леонтович);

черкнути: Коли дозволите, то черкніть мені в Київ, тоді я йому напишу (Чикаленко).

Наведені дієслова демонструють ставлення автора до листа як чогось зробленого нашвидкуруч, поспіхом, без особливого старання.

А от вжита Б. Грінченком лексема *ушкварити,* навпаки, показує прагнення автора зробити щось незвичайне: *Прости за безладного листа. Так паскудно на душі, що їй-бо не хочеться й казати. От як уже напишеш знову, то тоді величезного листа ушкварю.*

Із наведених дієслів у словнику Грінченка зустрічаються всі, проте зі значно вужчим значенням, ніж те, з яким їх вжито у листах. Зокрема, лексема *черкнути* має значення “швидко провести лінію”, тоді як у листі вона позначає написання короткого листа. Тобто нове значення виникає на основі старого “зробити щось швидко”. У словнику Кримського це слово має одним зі значень значення “написати щось неохайно”.

Дієслово *ушкварити* у словнику Грінченка, окрім свого прямого значення “посмажити”, має переносні значення “ударити, відколоти, задати, смикнути”, співвідносні з основним за ознакою “інтенсивно щось зробити”. За цією ж ознакою воно переноситься і в епістолярій Грінченка, де має значення “написати великого, розлогого листа”. У словнику Кримського воно зустрічається вже зі значенням фразеологізмів “викидати коники” чи “утнути штуку”, тобто зробити щось незвичайне.

Значення “відповісти на лист” у досліджуваному епістолярії передається такими дієсловами:

відповісти: Саме в переддень мого від’їзду з Київа я одержав листа од д. Жука і не міг йому звідти зразу відповісти (Леонтович);

одмовити: Маєш, маєш право сердитися на мене, коханий друже, за те, що я, одержавши од тебе аж два листи, досі ні на один не одмовив (Грінченко*);*

відписувати/відписати, одписувати/одписати: Вибачте, що довго не відписував, сам би я не здолав би відповісти на деякі Ваші питання … (Леонтович); *Сьогодні приїхав з Кононівки і спішу одписати Вам, любий Михайло Михайловичу* (Чикаленко);

одкликатися: А взагалі люде охоче одкликаються, бо я до кожного пишу по скілька листів, поки таки не пришле щось (Чикаленко);

відгукуватися: Щось Ви замовкли, не відгукуєтесь ні до мене, ні до “Ради” (Чикаленко);

озватися: Пиши, пиши скоріше! Жду, як манни, листів, бо ніхто і не озветься й словом – усім заціпило (Грінченко);

обзиватися: Так давно забарився з відповіддю тільки через те, що не хотілося обзиватися з порожніми руками (Леонтович).

Як бачимо, дієслова зі значенням “відповісти на листа” є, в основному, нейтральними. Всі вони так чи інакше пов’язані зі значенням “відгукнутися на щось, обізватися”. Всі присутні у словнику Грінченка та Кримського.

На позначення дії зі значенням “обмінюватися листами” вживаються лексеми:

листуватися: Річ у тім, що мені негаразд було відомо, де саме зараз пробувають деякі з тих видавців, з ким хотів з приводу видання Ваших творів листуватися… (Леонтович);

списуватись: Треба нам списуватись, аби таки побачитись (Чикаленко);

обписуватися: Довелося обписуватися, їздити, перевіряти річні рахунки… (Леонтович).

Проте найсуттєвіше метафоризації зазнала група дієслів, пов'язаних із діями самого листа, який часто метафоризується. Тут вживаються такі дієслова:

лист прибув: Вибач, голубчику, що не відписав тобі на твій лист. Він прибув саме під час тяжкої хвороби покійної Лідії Парменівни, коли і нікому не писав (Леонтович);

лист доплентається: Уся наша троїця цілуємо тебе і заздалегідь поздоровляємо з Великим Днем, – бо ж цей лист, мабуть, аж к Великодню доплентається до тебе (Грінченко);

лист зробив велику радість: Лист Ваш був мені дуже потрібний і зробив мені велику радість, бо дізнався з його, що почуваєте себе краще, і се мені було правдивою утіхою, але не відписав, і сам не знаю як – мабуть, через нейростенію, бо се ж одна з прикмет сієї хвороби, що без погонки важко взятися за перо (Леонтович);

лист ще не наспів до Вас: За це я Вам писав, але, мабуть, лист мій тоді ще не наспів до Вас (Леонтович);

лист поспів: … один Ваш лист з переводом на 500 руб. поспів, коли я ще не запечатав свого листа, то я в ньому приписав, що гроші получив (Чикаленко).

листи пішли мандрувати за мною: *Два останніх Ваших листа, не заставши мене в Києві, пішли мандрувати за мною, а я, не знавши того, зараз як приїхав, написав Вам…* (Чикаленко);

лист попаде куди не слід: З листом погана історія. Ми не одержували пересланого Вами листа і боюсь, що він попаде куди не слід (Ніковський);

дожидає откритка: Вашої першої откритки не дістав, може, вона дожидає мене у Києві, бо я, як виїхав на село, досі не був у Києві… (Леонтович);

відповідь все одсовується: Вже давно мені соромно писати Вам, соромно через те, що не зразу відписав Вам, і через те, що дедалі відповідь моя все одсовується (Леонтович);

виткнулась картка: Відкілясь виткнулась Ваша картка торішня (Ніковський);

картка докоряє: Лежить та й лежить у мене на столі Ваша картка й докоряє, що кожного дня збіраюся до вас писати і кожного дня одкладаю на завтра (Єфремов);

листування завелося: Дуже цікаве з цього приводу листування завелося, – колись Вам покажу його (Єфремов).

Відповідно, найбільш поширеними означеннями листа є такі:

безладний лист: Прости за безладного листа. Так паскудно на душі, що їй-бо не хочеться й казати. От як уже напишеш знову, то тоді величезного листа ушкварю (Грінченко);

милий лист: Одержав я сьогодні Вашого милого листа і дуже зажурився, бо мушу завтра поїхати на кілька день в Київщину і 14 не буду в Києві (Леонтович);

ласкавий лист: Велике спасибі Вам за Ваш ласкавий лист, але далебі мені було його дуже соромно читати (Леонтович);

образливий лист: Він згаряча, не розміркувавшись, написав мені образливого листа, я вернув йому його без відповіді (Чикаленко);

нечемний лист: Робив я заходи, щоб Мих[айло] Сергійович одповів, що нехай вже се зроблять нові редактори "[Літературно-наукового] Вістника", а він, очевидно, не хоче входить в якісь стосунки з Винниченком, бо той нібито написав до його досить нечемного листа (Чикаленко);

смутний лист: Смутний Ваш лист; віє від його справжнім смутком (Чикаленко);

правдивий лист: Лист М. Слабченка правдивий тільки в тій частині, що відноситься до "ЛНВ" (Ніковський);

спокійний лист: Написав я, досить спокійного листа до редакції "Діла" в цій справі, але щось не друкують (Чикаленко);

прекрасний лист: Сердечно дякую Вам, дорогий Андрію Василевичу, за прекрасний, цікавий лист Ваш (Чикаленко);

"бадьоріший" лист: І Леонтовичи мені похвалилися, що мають од Вас "бадьорішого" листа (Ніковський);

дурний лист: Вибачайте за дурного листа (Ніковський).

Цікавим є також образний вислів *"От Вам і вся Перешорська газета",* яким назвав свого листа у посланні до Євгена Чикаленка Андрій Ніковський, описуючи своє перебування у Перешорському маєтку Чикаленків.

Аналіз матеріалу показав, що серед традиційних шляхів вторинної номінації (метафори і метонімії) переважна більшість нових значень виникла внаслідок метафоризації, а випадки перенесення найменування на базі метонімії – поодинокі. Розглядаючи приклади, можна простежити таку залежність: що багатозначнішою, інформативно насиченішою є лексема, то легше вона метафоризується. Метафоризації лексеми сприяє також і неточний семантичний контур, який збільшує ймовірність того, що другорядний емоційно-оцінний компонент значення виявиться основним у метафоричному значенні.

Важливим чинником семантичних зрушень є зміна сфери функціонування лексичних одиниць, що зумовлено частковою детермінізацією під впливом екстралінгвальних чинників.

Література:

1. "... Віддати зумієм себе Україні": Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком (Вступ. ст., археограф. передм., упор., комен., прим., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу д-ра філол. наук, проф. С. С. Кіраля. – Київ–Нью-Йорк. – 2004. – 520 с.

2. Володимир Леонтович. Зібрання творів: У 4 т. / Упорядник О. Леонтович. – К., 2004–2006. Т. 4. Доповідь. Статті (1901–1930). Літературні спостереження (1928–1933). Листи (1893–1927). – К., 2006. – 480 с.

3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 317. – № 937. – 2 арк.

4. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 942. – 2 арк.
5. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 945. – 2 арк.
6. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 947. – 3 арк.
7. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 949. – 2 арк.
8. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 952. – 2 арк.
9. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 953. – 2 арк.
10. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 957. – 2 арк.
11. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 958. – 2 арк.
12. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 959. – 2 арк.
13. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 961. – 2 арк.
14. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 963. – 2 арк.
15. ІР НБУВ. – Ф. 317. – № 965. – 3 арк.
16. Миронець Н. Листи Федора Матушевського до Євгена Чикаленка (1917 рік) / Надія Миронець // Український археографічний щорічник. – К., 2006. – Т. 13–14. – Вип. 10–11. – С. 640–675.
17. Чикаленко Є., Єфремов С. Листування. 1903 – 1928 роки / Упоряд. та вс. ст. І. Старовойтенко. – К. : Темпора, 2010. – 384 с.
18. Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908 – 1921 роки / Упоряд.: Н.Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко. Вс. ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – К. : Темпора, 2010. – 448 с.
19. Чикаленко Є., Стебницький П. Листування. 1901 – 1922 роки / Упоряд.: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вс. ст. Н. Миронець, І. Старовойтенко. – К. : Темпора, 2008. – 628 с.
20. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902–1929 роки / Упор. та вступ. ст. Н. Миронець. – К. : Темпора, 2010. – 448 с.
21. Якобчук С. О. Листування Ф. П. Матушевського з М. С. Грушевським як історичне джерело / С. О. Якобчук // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2009. – Вип. 13. – С. 368–381.
22. Якобчук С. Листування Ф. П. Матушевського до С. О. Єфремова (1901–1917 рр.) як джерело дослідження громадського і культурного життя України початку ХХ століття // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 20. – К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2010. – С. 217–239.
23. Вєтрова О. С. Семантика і її функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.: Дис… канд. філол. наук: 10.02.01 / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 176 с.
24. Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К., Наукова думка. – 1989. – 288 С.
25. Зализняк А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект “Каталога семантических переходов” // Вопросы языкознания. – 2001. – №2. – С. 13 – 25.
26. Коцюбинська М. “Зафіксоване і нетлінне”: Роздуми про епістолярну творчість. – К. : Дух і літера, 2001. – 299 с.
27. Красовська О.М. Мовні параметри епістолярію Лесі Українки: Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.02 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2000. – 20 с.
28. Левицкий В. Семантическая деривация: универсальность или специфичность? // Теоретические аспкты деривации: Межвуз. сб. науч. тр. – Пермь. – 1982. – С. 53 – 62.
29. Ленець К. Епістолярний стиль // Стиль і час. Хрестоматія. / Відп. ред. М. Пилинський. К., 1983. – С. 203.
30. Мазур Н.В. Мова мемуарної літератури кінця ХІХ– початку ХХ століття (на матеріалі творчості Євгена Чикаленка та Сергія Єфремова) [Текст] : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Мазур Наталія Василівна ; НАН України, Інститут української мови. – К., 2006. – 21 с.
31. Мазурик Д. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. … канд. філол. наук. – Львів. – 2002. – 21 С.
32. Мурзин Л. Основы дериватологии: конспект лекций. – Пермь. – 1984. – 56 С.
33. Найрулін, А. О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови(особливості конотації епістолярію письменника) [Текст] : Автореферат...к. філол. наук, спец.: 10.02.01 / Луганський національний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 19 с.
34. Никитевич В. Основи номинативной деривации. – Минск: Вышэйшая школа. – 1985 – 155 С.
35. Російсько-український академічний словник. Т. І (А – Ж) / Головний редактор А Кримський. – К., 1924; Т ІІІ (О – П) / Головний редактор С. Єфремов. – К., 1927 – 1928; Т ІІ (З – Н) /Головний редактор А. Кримський. – К., 1929 – 1933.
36. Російсько-український фразеологічний словник. Фразеологія ділової мови. Уложили В.Підмогильний – Є.Плужник. 1927.
37. Семантичні неологізми як результат семантичної деривації / Жанна Василівна Колоїз // Вісник ХНУ: Серія: Філологія. – Харків, 2005. – № 659. – Вип. 44. – С. 6–11.
38. Словарь української мови / за ред. Б.Грінченка: в 4 т.; фото передрук. – К. : Лексикон, 1996.
39. Українська мова : енциклопедія / [В. М. Русанівський (голова ред.кол.)] ; НАН України ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні ; Інститут української мови – 2. вид., випр. і доп. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
40. Черкез І. Б. Українська мова в епістолярних текстах кінця ХІХ– початку ХХ ст. [Текст] : Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.